

MENTALITEITSGESCHIEDENIS IN UTRECHT :

prof. hugenholtz &
dr. teunis

frans westra &
michiel baud

.....Eén van de beste kenners van Johan Huizinga op het ogenblik is prof. F.W.N. Hugenholtz, werkende aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Zelf, nog net een produkt van de divergente school die de geniale auteur van "Herfsttij" heeft nagelaten, was hij een belangrijke schakel bij de uitgave van Huizinga's verzamelde werken. Bij zijn eigen historische werk is Hugenholtz zijn eigen weg gegaan. Hij richtte zijn aandacht vooral op het gebied, dat in de historische wandelgangen gewoonlijk mentaliteitsgeschiedenis wordt genoemd.

Over deze twee onderwerpen hadden wij een drie uur durend gesprek met prof. Hugenholtz en zijn naaste medewerker, dr. H.B. Teunis.....

huizinga

"Huizinga is in de Nederlandse historiografie een vrij unieke figuur geweest; voor zover ik weet hebben er bv. heel weinig leerlingen in zijn richting verder gewerkt. Kennelijk is zijn strict persoonlijke visie er een belangrijke oorzaak voor geweest, dat hij zo weinig volgelingen gehad heeft".

"Ik geloof dat het hele begrip 'historische sensatie' uiterst belangrijk is, bij het begrijpen van het

werk en de methoden van Huizinga. Als je gelooft, dat er zoiets is als 'historische sensatie', waarbij je plotseling een soort waarheidsbeleving krijgt, dan is het niet meer nodig om iets te bewijzen. Je hoeft geen these op te stellen en die in de loop van je onderzoek te bewijzen, neen, je ziet het eenvoudig. Zoals bv. ook in de "Nederlandse beschaving in de 17e eeuw" naar voren komt. Huizinga was er helemaal niet in geïnteresseerd om bepaalde gedachten te toetsen; wat hij zag was niet een hypothese, maar de waarheid, tot stand gebracht door dat directe contact tussen hemzelf en een stuk geschiedenis".

"Ik heb gespeeld met het idee, dat als Huizinga niet tegen de gebroeders van Eyck was aangelopen, maar bv. tegen Jeroen Bosch, dat er dan een heel andere "Herfsttij" was uitgekomen. Bosch was de schilder bij uitstek van de Bourgondische Hofcultuur en Philips van Bourgondië had in Utrecht schilderijen van hem in huis, dus hij moet op één of andere manier in de Bourgondisch-Habsburgse cultuurkring hebben gepast. Maar Bosch gaf hem geen 'historische sensatie'; hij had geen contact met hem. Hij wist wel dat de Moderne Devotie een invloedrijke beweging en Jeroen Bosch een belangrijk schilder was, maar hij had er geen relatie mee en hij heeft dus nagelaten hen te onderzoeken. Doordat zijn interesse gericht was op 'levens- en gedachtenvormen' heeft hij alleen die bronnen gelezen, die hem op dat punt konden inlichten en niet bv. stadsrekeningen en andere financiële documenten. Zo is er dan een beeld van de Late Middeleeuwen tot stand gekomen, waarin de sociaal-economische toestanden geen enkele rol spelen. In "Ridderkrijg en Burgervrede" heb ik Huizinga op dit

punt nog verdedigd tegen de felle kritieken, maar nu vind ik dat je Huizinga die blikvernaauwing mag verwijten. Het beschrijven van het handelen en denken van die groep is wel mooi, die is ook wel houdbaar, maar het beeld is op geen enkele wijze verklaard. En dat is iets wat wij als historici natuurlijk ook moeten doen. "

mentaliteitsgeschiedenis

.....De discussie over de rol en de inhoud van de zogeheten 'sociale geschiedenis' is nog in volle gang. Het lijkt erop dat het een barricadegevecht is geworden. Elke historicus heeft voor zich zijn plaats bepaald. Bij degenen, die de sociale geschiedenis zo ruim mogelijk willen opvatten behoort ook prof. Hugenholtz:

"Ik ben het in wezen het meest eens met de mensen, die de sociale geschiedenis als dé geschiedenis zien; geschiedenis is het onderzoeken en beschrijven van relaties tussen mensen en groepen van mensen"

De mentaliteitsgeschiedenis is daar een belangrijk onderdeel van:

"...de geschiedenis van de relaties van mensen onderling en groepen van mensen, wordt natuurlijk, afgezien van bv. conjuncturele en structurele oorzaken, mede bepaald door de verschillende geestelijke achtergronden, die de handelende mensen met zich mee brengen. Als je werkelijk wilt verklaren, waarom op een gegeven moment bepaalde groepen handelen, zoals ze handelen, moet je daaronder die mentaliteit proberen te zoeken....."

Hoe moeten we mentaliteitsgeschiedenis definiëren?

H: Het gaat er op dit moment niet om hoe je het definieert. Het is nog een jonge tak van wetenschap en dan is het waarschijnlijk verkeerd om te beginnen met het zoeken van de definities. Ik ben het eens met degene, die zeggen: 'We hebben een hele tijd gezocht, we hebben een hele tijd gestudeerd om tot de definitie van

mentaliteitsgeschiedenis te komen. Daar komen we niet uit. Laten we eigenlijk maar ophouden met het zoeken naar definities. Laat nu iedereen maar artikelen en boeken schrijven over wat hij denkt dat mentaliteitsgeschiedenis is en dan komt er misschien eindelijk een definitie uitrollen....."

In het mentaliteitsgeschiedenis-nummer van het TvG (1) wordt de volgende werkdefinitie gehanteerd: "De studie naar het ontstaan, de inhoud en de veranderingen van attitudes bij individuen en groepen van individuen uit het verleden."

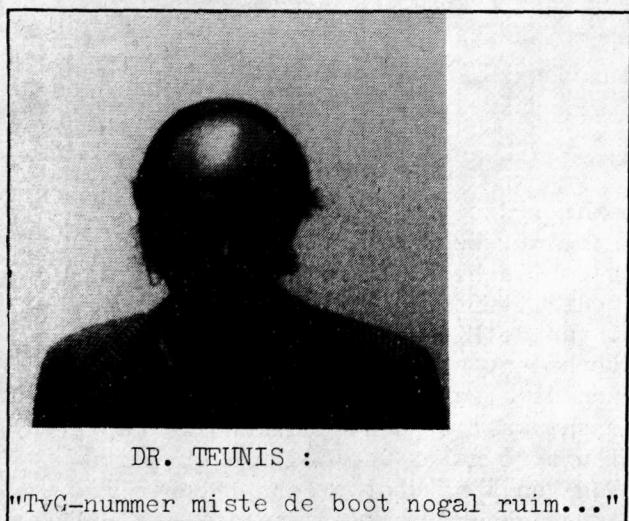
T: Allereerst moet gezegd worden dat het themanummer de boot nogal ruim gemist heeft, doordat het nauwelijks aansloot bij de nieuwste ontwikkelingen. Zoals de hele theorievorming in Frankrijk en Engeland plaatsvond, wat betreft het loslaten van mentaliteitsgeschiedenis als iets apart en de onderzoeks aandacht voor de invloed van het bewustzijn op het geheel van gebeurtenissen, dat ontbrak daarin. Voor mij is die definitie dan ook niet genoeg....."

H: Ik geloof dat je het met die definitie van het TvG wel eens kunt zijn. Hij zegt weliswaar niet veel en je moet hem zeker niet verabsoluteren. Die attitudes moeten steeds in het geel van het historisch proces bestudeerd worden. Die attitudes zijn geen dingen op zichzelf, maar ze zijn voortdurend mede bepaald door het algemeen geschiedverloop. Wat niet vastligt, is het relatieve belang van het macro-historische verloop ten opzichte van die attitudes, en omgekeerd. Die verhouding ligt niet vast en dat is een groot probleem.

T: Er zijn verschillende algemene uitspraken over gedaan, maar bijna volledig hypothetisch. Zo is er bv. de verdragings-theorie. De mentaliteit zou alleen vertraagd op economische ontwikkelingen reageren. De mentaliteit zou als het ware achter de als motor fungerende economie aanhobbelen; een puur aanpassende rol dus. Anderen, waaronder wijzelf, zien de rol van de mens actiever en hechten meer belang aan het gedrag van de mensen en minder aan de aanpassing aan de structuren. Iedereen neemt verschillende posities in en daar vloeien ook wel meningsverschillen uit voort. M.i. is dat goed en dat moet nog maar een tijdje doorgaan.

Het blijkt wel dat bij deze vorm van onderzoek de relatie tussen mentaliteit en andere gebieden van de maatschappij van groot belang is.....

H: Ja, af-gezien van de 'permanences', als klimaat, geografische ligging, is er natuurlijk steeds een onverbreekelijke relatie tussen economie en mentaliteit, mentaliteit en politiek etc. en het hangt van het stuk verleden, dat je bestudeert, af wat de prioriteit moet krijgen. Als je de interrelaties zou bekijken op een moment van crisis, dan zal de economische situatie van grote invloed blijken te zijn geweest op het menselijke handelen en denken. In andere periodes zal dat wat minder zijn.. ..

In "Ridderkrijg en Burgervrede"(2), valt een voorzichtige a-priori wat betreft economische gedetermineerdheid te bespeuren, als U schrijft: "Niet alleen beïnvloedt de politiek het economisch leven, maar zeer bepaaldelijk ook wordt die politiek beïnvloed, om niet te zeggen, beheerst, door economische overwegingen.....!"

H: Ja, daar heb je het probleem in hoeverre politiek in de Middeleeuwen werd bedreven op grond van economische overwegingen en niet bv. dynastieke. Het is redelijk te verdedigen dat bv. Edward III zich door economische mo-

tieven liet beïnvloeden. Aan de andere kant heb ik geen enkele aanwijzing dat in de Koninklijke Raad economische politiek een rol speelde bij de standpunt-bepaling.....

Er is nog die andere economische gedetermineerdheid, waarbij je er van uit gaat, dat een vorst alleen maar uit dynastieke overwegingen kan handelen, omdat hij een economische positie had, die hem dat permitteerde.....

H: Ja, dat is natuurlijk zo. Je kunt een bepaalde handeling alleen maar verrichten als je daar de materiële mogelijkheden voor hebt. Maar wat ons interesseert is, in hoeverre zij zich van die machtsmiddelen bewust waren.....

T: Je moet dus onderscheid maken tussen het bewustzijn en de gedetermineerdheid, zoals je die achteraf kunt bepalen....

H: Ik geef dus geen prioriteit, maar bepaalde handelingen in het verleden zouden niet mogelijk geweest zijn zonder een bepaalde economische achtergrond. Wij moeten gebruik maken van onze huidige kennis én van de gevoelens en reacties én de kennis die de mensen op een bepaald historisch moment hadden. En die twee dingen kunnen pas een zinnige verklaring geven voor een historisch verschijnsel.

T: Dat is de kern van het probleem. In recente tijden zijn de grootste vorderingen gemaakt in de economische en sociale geschiedenis. Toch bleek daarbij dat bv. de Franse Revolutie daarmee niet verklaard was. Het probleem is nu dus: Hoe verbind je wat die mensen over hun eigen situatie gedacht hebben met het geheel der ontwikkelingen? Dat onderzoek is nog nauwelijks op poten gezet, maar dat is wel de historio-
grafische ontwikkeling van dit moment...

H: Bv. de mensen van de New Economic History abstraheren de economie wel heel erg van de mensen die daar achter zaten.....

METHODE:

Ik kan me voorstellen dat de kwantitatieve historici hun twijfels hebben ten aanzien van de aandacht voor mentaliteit etc.....

H: Ja, ja, daar raak je aan aan dat grote verschil in wetenschapsopvatting, als zou iets dat niet gekwantificeerd kan worden,

niet wetenschappelijk bruikbaar zou zijn. Economische verschijnselen lenen zich, ook in de Middeleeuwen, nu eenmaal tot kwantificeren, terwijl het bestuderen van de mentaliteit dergelijke mogelijkheden nauwelijks biedt. Helemaal uitsluiten moet je het niet. Van Winter gebruikte in haar boekje over Ridderschap het plotseling meer gaan voorkomen van een bepaalde term als kwantitatief gegeven.(3). Heel weinig gegevens zijn echter zo hard als de statistieken waar de economische historici mee werken. In beginsel kan dus op de mentaliteitshistoricus het verwijt rusten dat hij wat aanvoelenderwijs en dus subjectief bezig is.....

T: Weinig kwantitatieve historici zullen de wenselijkheid van deze vorm van onderzoek betwisten; wel echter zullen ze hun twijfels hebben over de methodologische haalbaarheid.....

Pim den Boer ziet in zijn TvG-artikel

"Naar een geschiedenis van de dood"

wel degelijk mogelijkheden om kwantitatieve methodes bij mentaliteitsonderzoek toe te passen. (4). Hij verwijst hierbij naar de door Chaunu ingevoerde term "histoire sérielle" en waarschuwt nadrukkelijk tegen het opvallende, unieke bronnemateriaal.....

H: Wij als mediaevisten hebben natuurlijk niet de mogelijkheden geschikte bronnen te vinden en zijn wat dat betreft gehandicapped. Je moet er dus als je een dergelijk attitude-onderzoek verricht, vanuit gaan dat je met een ietwat heterogene groep van bronnen te maken hebt en dat is iets wat heel gemakkelijk misleidend kan zijn, doordat zo weinig op een zo toevallige manier is overgeleverd. Maar alles kan in principe een belangrijke bron kan zijn, een geschiedschrijver, een tractaat, een dichter, een fresco..

T: Vroeger werden voor de toenmalige mentaliteitsgeschiedenis bijna uitsluitend kronieken gebruikt.

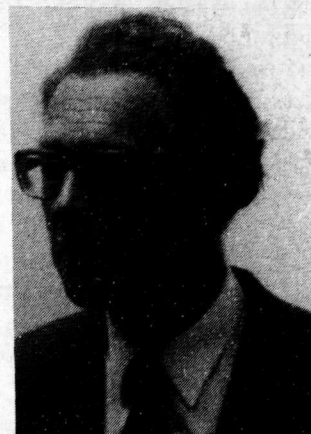
Maar is het met deze schaarse, toevallige, gegevens dan wel mogelijk op een 'verantwoorde' manier geschiedenis

van de Middeleeuwse mentaliteit te schrijven.....

H: Ja, verantwoord, het is nu eenmaal zo, dat je als mediaevist al de voorradige bronnen zodanig moet interpreteren, dat geen enkele bron van welke aard dan ook met je uiteindelijke conclusie strijdig is. Het blijft dus bij je

PROF. HUGENHOLTZ :

"Bosch gaf Huizinga geen historische sensatie..."

hypothese, die je op alle mogelijke manieren toetst. Meer mag je niet pretenderen. Hierdoor is het natuurlijk dubbel moeilijk de mentaliteit van het niet geletterde deel van de Middeleeuwse bevolking te achterhalen, hoewel niet onmogelijk. Er zijn de geschriften over bepaalde groepen, waar op een voorzichtige manier veel uit te halen is. Ook via de bestudering van kunsthistorische bronnen is dat mogelijk. Wij gaan er namelijk van uit, dat elk kunstwerk, dat geproduceerd werd, noodzakelijkerwijs paste in een bepaalde historische context. In de Middeleeuwen droeg een kunstwerk altijd een boodschap uit. Als iemand iets wil uitdragen, gaat hij er van uit, dat zoiets begrepen wordt, en zo is er altijd harmonie tussen de bedoeling van de makers en de mogelijkheden van de toeschouwers om het te begrijpen. Een kunstwerk kan alleen dan werkelijk begrepen worden als het een plaats heeft in de totaliteit van de historische omgeving.

Het is dan interessant te weten wat U denkt van de relatie tussen cultuur en maatschappij in de Middeleeuwen.....

Wel, fundamenteel is daarbij van belang dat je niet alleen met de opdrachtgever, maar ook met de toeschouwers te maken hebt.

De opdrachtgever staat voor de elite in algemene zin. Wanneer in de eerste helft van de 12e eeuw, plotseling de Laatste Oordeelsvoorstelling een prominente plaats op de kerkgevels gaat krijgen, moet daar iets mee bedoeld zijn. Onze vraag is nu: waarom is het kennelijk nodig of gewenst in die tijd nu juist die voorstelling op de kerk te zetten?....

Je zou je kunnen voorstellen dat het een uitvloeisel is van een bepaalde verandering in de maatschappij.....

H: Hoe dan ook, het past kennelijk bij een andere mentaliteit. In de 10e eeuw waren het juist voorstellingen van paradijselijke beelden, die geliefd waren. Waarom nu juist het Laatste Oordeel? Christus wordt daar helemaal niet als een vriendelijke man voorgesteld, maar als een strenge rechter. Wij onderzoeken waarom dat kennelijk veranderd is en men dit soort voorstellingen mooi gaat vinden.

Is het überhaupt wel mogelijk de mentaliteit van de Middeleeuwen als 20e-eeuwse historicus te begrijpen?.....

H: In principe probeer je die zaak op te lossen door te kijken wat toen normaal was. Je neemt genoeg met een bepaalde eigentijdse verklaring, ook al vind je die nu dom of onbegrijpelijk. Ik heb eens een avond met een psychiater zitten praten over de mensen die Huizinga in "Herfsttij" beschrijft en stelde toen het probleem of dat soort mensen, met het ene ogenblik diep verdriet en het andere intense, nu nog zouden bestaan. Zijn conclusie was dat als één van deze mensen nu zou rondlopen op de Kromme Nieuwe Gracht, zij onmiddellijk zouden worden opgesloten!!!!!!

NOTEN

1. Tijdschrift voor Geschiedenis, 86ste jaargang, aflevering.
Dit is een themanummer over mentaliteitsgeschiedenis onder redactie van Jan Dhondt (4), J. Kruithof en H.F.M. Peeters.

2. F.W.N. Hugenholtz, Ridderkrijg en Burgervrede, Bussum, 1973, p. 31.

3. Jkvr. Dr. J.M. van Winter, Ridder-schap. Ideaal en Werkelijkheid, Bussum, 1965. (Fibulareeks, 11) en Bussum, 1977₂.

4. Pim den Boer, "Naar een geschiedenis van de dood", in Tijdschrift voor Geschiedenis, 89ste jaargang, 1976, blz. 161 e.v.

Prof. F.W.N. Hugenholtz is hoogleraar in de Middeleeuwse geschiedenis aan de Rijksuniversiteit van Utrecht. Zijn voornaamste publicaties zijn, benevens talloze recensies en tijdschriftartikelen:

- F.W.N. Hugenholtz, Drie boerenopstanden, Haarlem 1949 (dissertatie)

- F.W.N. Hugenholtz, Floris V, Bussum, 1966, ook herdrukt. Tevens schreef hij dit jaar een nieuwe brochure over Floris V. (1977)

- F.W.N. Hugenholtz, Ridderkrijg en Burgervrede, Bussum, 1973.

Prof. Hugenholtz zat enige jaren in de redactie van het Tijdschrift voor Geschiedenis en is onlangs benoemd tot voorzitter van de Rijkscommissie voor de Vaderlandse Geschiedenis.

Dr. H.B. Teunis is wetenschappelijk medewerker aan het Instituut voor Geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Utrecht. In 1973 promoveerde hij op de dissertatie: "Crisis. Studie over een structuur- en normverandering in het Frankrijk van + 1150-+ 1250", Groningen, 1973.

Recensie: TvG, 1976, 89e jaargang, p. 95-97 door Bunna Ebels-Hoving.

Verdere publicatie:

- De Duitse 'Historiographie' - and after: Mentaliteitsgeschiedenis, sociale geschiedenis. Met een reactie van Bunna Ebels-Hoving. Tijdschrift voor Geschiedenis, 89e jaargang, 1976, p. 525 e.v.
